

Літаратура

1. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке. М.: Изд-во МГУ, 1973.
2. Гілевіч Н.С. Лісце трыпутніку. Выбраныя творы. Мінск: Беларусь, 1968.
3. Гілевіч Н.С. На высокім алтары. Новая кніга паэзіі. Мінск: Маст. літ., 1994.
4. Гілевіч Н.С. Вечны матыў: Лірыка, паэмы, раман у вершах. Мінск: Юнацтва, 1994.
5. Гілевіч Н.С. Выбраныя творы. У 2-х т. Мінск: Маст. літ., 1981.

3.І. Бадзевіч

ВАРЫЯНТНЫЯ ФОРМЫ ІНФІНІТЫВА Ў МОВЕ ТВОРАЎ ЯКУБА КОЛАСА

У мове твораў Якуба Коласа адзначана варыянтнасць форм многіх часцін мовы, якая з'яўляецца вынікам няўстойлівасці моўных норм, але і праяўленнем натуральнага стану мовы як канкрэтна-гістарычнай з'явы, адным з унутраных праяўленняў літаратурнай мовы, надзеленай разнастайнымі культурна-гістарычнымі прыметамі, што, у сваю чаргу, дазваляе выкарыстаць варыянтныя формы ў якасці аднаго са сродкаў стылістычнага ўзбагачэння мастацкага маўлення [1, с. 9].

Пад марфалагічнымі варыянтамі аднаго і таго ж слова лічацца такія яго відазмяненні, якія захоўваюць тоеснасць марфалага-словаўтваральнай структуры, лексічнага і граматычнага значэння і адрозніваюцца словаўтваральнымі афіксамі, параўн.: *плыць* – *плысці*, *даць* – *даці*.

У мове твораў Якуба Коласа намі выяўлены наступныя варыянтныя формы інфінітыва *плыць* – *плысці*: *Брат маркотны, брат мой бедны! Не нудзіся, дарагі! Будзем плыць памалу далей, хоць далёка берагі....* (Згнанніку, 1, 59; Спасылкі ў тэксце (назва, том, старонка) даюцца па выданню: Колас Якуб. Збор твораў: У 12-ці т. Мінск, 1961–1964); *Лабановіч шпарка накіраваўся ў сяло, каб узяць лодку і плысці да Янкі* (На ростанях, IX, 591); *І казалі другія гусі, што... трэба ўзляцець у наветра або плысці па вадзе* (Гусі, V, 500).

Варыянтнасць інфінітыва выяўляецца і ў некаторых прэфіксальных дзеяслоўных формах даплыць – даплысці: *Аўгінін човен рушыў з болей блізкай дыстанцыі, шансы даплыць першай на яе старане* (Дрыгва, VII, 225); *І нічога не гавораць між сабою гусі адно ў іх імкненне – даплысці да вострава. І не могуць гусі даплысці, дасягнуць жаданай мэты і на бераг не могуць узысці* (Гусі, V, 501).

Другія ж прэфіксальныя інфінітывы ўжыты Якубам Коласам толькі з суфіксам *-ць* або з суфіксам *-сці*: *Сляза з вачэй паплыць гатова* (Рыбакова хата, VIII, 135); *Нам дорага толькі ўсплыць на рэчку...* (Гусі, V, 500); *І месяц зрушыў з палавіны... Гатовы ў кожную хвіліну заплысці хмаркам пад страху* (Рыбакова хата, VIII, 120).

Дарэчы, варыянтнасць форм інфінітыва дзеяслова *плыць* – *плысці* ўласціва не толькі мове Якуба Коласа, але і мове сучаснай беларускай мастацкай літаратуры, што засведчана ў “Слоўніку беларускай мовы” (1987) і пяцітомным “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы”. Даныя беларускіх народных гаворак таксама пацвярджаюць вар’іраванне форм інфінітыва пералічаных дзеясловаў [2, с. 12]. Паспрабуем разабрацца, у чым прычына гэтай з’явы.

Як вядома, дзеясловы ў беларускай мове падзяляюцца на пятнаццаць словазмяняльных класаў (чатыры прадуктыўныя і адзінаццаць непрадуктыўных) у залежнасці ад суадносін асновы інфінітыва (або прошлага часу) і асновы цяперашняга часу. Дзеяслоў *плыць*, згодна гэтага падзелу, адносіцца да другога падкласа (Б) адзінаццатага непрадуктыўнага класа, які ўключае дзеясловы з асновай інфінітыва на галосны і асновай цяперашняга часу, ускладненай суфіксам *-в-* (*плыць* – *плывуць*, *жыць* – *жывуць*, *слыць* – *слывуць*). Форма інфінітыва гэтых дзеясловаў заканчваецца на *-ць*.

Форму інфінітыва на *-сці* ў беларускай літаратурнай мове маюць толькі дзеясловы чацвёртага непрадуктыўнага класа, да якога адносяцца дзеясловы тыпу *несці*, *трэсці*, *пасці*, у якіх аснова інфінітыва і аснова цяперашняга часу заканчваецца на [с] (*несці* – *нясуць*, *трэсці* – *трасуць*), а таксама дзеясловы *брысці*, *весці*, *гусці*, *класці*, *красці*, *прасці*, *месці*, *па'сці*, *плесці*, *сесці* і інш., у якіх аснова цяперашняга часу заканчваецца на [д] або [т] (*брыд-уць*, *вяд-уць*, *мят-уць*, *плят-уць*).

У дзеясловах тыпу *месці*, *брысці* [с] развіўся на месцы спрадвечных т і д у выніку пэўных фанетычных працэсаў. Па словах даследчыка Ю.Ф. Мацкевіча, відазменены зычны асновы ў спалучэнні з суфіксам *-ці* стаў успрымацца і асэнсоўвацца моўцамі як інфінітыўны суфікс *-сці* [3, с. 248].

Традыцыйна беларускімі лінгвістамі прызнаецца існаванне ў сучаснай беларускай літаратурнай мове толькі трох інфінітыўных суфіксаў рэлятыўнага характару: *-ць* (пасля асновы на галосны: *мы-ць*, *чыта-ць*, *піса-ць*), *-ці* (пасля асновы на зычны: *нес-ці*, *вез-ці*, *грэб-ці*), *-чы* (пасля асновы на *-г* і *-к*: *стрыг-чы*, *пек-чы*). Інфінітыўны суфікс *-сці* не вылучаецца. Калі ў дзеясловах чацвёртага непрадуктыўнага класа

з'яўленне *с* у інфінітыве можна растлумачыць дысіміляцыяй зычнага кораня і зычнага інфінітыўнага суфікса, то з'яўленне варыянта на *-сці* дзеяслова *плыць* фанетычным шляхам немагчыма. У гэтым выпадку хутчэй трэба гаварыць пра аналагічнае ўздзеянне форм інфінітыва дзеясловаў, якія адносяцца да розных словазмяняльных класаў, а больш дакладна, пра ўплыў на дзеяслоў *плыць* формы інфінітыва дзеясловаў чацвёртага непрадуктыўнага класа. Улічваючы заканамернасці ўтварэння і ўжывання катэгарыяльных разрадаў слоў, прыходзіцца прызнаць, што форма на *-сці* дзеяслова *плыць* (і вытворных ад яго) з'яўляецца адхіленнем ад літаратурнай нормы, паколькі ў беларускай літаратурнай мове форму інфінітыва на *-сці* маюць толькі дзеясловы чацвёртага непрадуктыўнага класа, у якіх аснова цяперашняга часу заканчваецца на *з, с* (*везці, несці*) або на *д, т* (*брысці, месці*). Аднак лексікаграфічныя даведнікі беларускай мовы не змяшчаюць да дзеяслова *плысці* ніякіх дадатковых памет.

Ужыванне інфінітыўных форм *плыць* і *плысці* ў мове твораў Якуба Коласа ў вершаваных радках можа быць абумоўлена рытмікай твора – суадноснасцю націскных і ненаціскных складоў:

І месяц зрушыў з палавіны
Свайго спрадвечнага шляху,
Гатовы ў кожную хвіліну
Заплысці хмаркам пад страху. (Рыбакова хата)

У многіх выпадках ужыванне дыялектных марфалагічных варыянтаў у мастацкай мове можа быць абумоўлена і тым, што пісьменнік норму роднага дыялекту лічыць і прымае за норму беларускай літаратурнай мовы, не асэнсоўваючы таго, што нормы дыялектаў афармляюцца стыхійна і вызначаюцца інтуітыўным уяўленнем аб правільным і няправільным словаўжыванні.

У мове твораў Якуба Коласа, асабліва паэтычных, дастаткова пашыраны формы паралельнага ўжывання інфінітыўных асноў на галосны з суфіксамі *-ць* і *-ці*: *абараніць* – *абараніці*, *абурыць* – *абурыці*, *адмыкаць* – *адмыкаці*, *адпачыць* – *адпачыці*, *араць* – *араці*, *даць* – *даці*, *ратаваць* – *ратаваці*, *разагнаць* – *разагнаці*, *спазнаць* – *спазнаці*, *спачываць* – *спачываці*, *узляцець* – *узляцеці* і інш. Формы інфінітываў на *-ці* з асновай на галосны сёння адназначна лічацца адхіленнем ад сучаснай літаратурнай нормы, яна захавалася ў гаворках паўднёва-заходніх раёнаў Беларусі.

Жывучасць гэтай формы ў паэзіі тлумачыцца найперш яе стылістычнай функцыяй: як правіла, яна ўжываецца ў тых паэтычных

творах Якуба Коласа, якія стылізаваны пад народную песню, казку або напісаны па матывах вуснай народнай творчасці. Напрыклад:

Сеў цвіркун
На чыгун
Ды тне на кларнеце,
А жучок-чарнячок
Пачаў песні пеці. (Рак-вусач, III, 215)

Не слухала стара маці,
Легла спачываці;
А мар'яна са слязамі
Не ўсядзела ў хаце. (X, 486)

Накарміла, напаіла,
Палажыла спаці.
Ды ціхенька выйшла з хаты,
Каб не замінаці. (X, 549)

У адзінкавых выпадках ужыванне формы інфінітыва на *-ці* абумоўліваецца рытмічнай будовай верша, патрабаваннямі рыфмы:

І так заціхлі сенажаці,
Пайшла каса адпачываці,
Да часу звясшы пад страхою,
Каб быць заўсёды пад рукою,
На ўсякі выпадак, патрэбу. (Новая зямля, VI, 221)

Антось на словы не зважае,
Бо ўласным вокам уздужае
Зямлі вартоўнасці спазнаці,
Ці яна мачыха, ці маці,
Ці не збяжыш ты з яе ўпрочкі. (Новая зямля, VI, 238)

Варыянтныя формы інфінітываў ў мове твораў Якуба Коласа з'яўляюцца адлюстраваннем працэсу станаўлення літаратурнага словаўжывання і выкарыстання пісьменнікам устарэлых форм, якія даўно выйшлі з ужытку ў сучаснай беларускай мове, найперш у стылістычнай функцыі.

Літаратура

1. Горбачевич К.С. Вариантность слова и языковая норма. Л., 1978.
2. Мацкевіч Ю.Ф. Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове. Мінск, 1959.
3. Нарысы па беларускай дыялекталогіі. Мінск, 1964.